

RELIGIJA I SAVREMENI UNIVERZITET¹

Nigde nikada niko nije čuo da se na savetovanju fizičara raspravljalo o spisima o Božjem postojanju, s pravom, pošto nauka ne nudi pojmovna sredstva kojima bi se uhvatila ukoštac s ovim problemom.

Lešek Kolakovski

Sažetak: Savremeni univerzitet deli sudbinu savremenog društva, svi procesi koji se odvijaju u savremenom društvu utiču i na stanje koje je prisutno na savremenim univerzitetima. Ipak, univerzitet nije pasivni primalac društvenih uticaja, već aktivno utiče na društvena dešavanja i oblikuje društvene procese. Religija je kao deo kulture i kolektivne svesti važan činilac društvenih procesa. Ona je u odnosu na univerzitetsko obrazovanje tokom razvoja društva igrala različite uloge. Kada danas u sociologiji govorimo o religiji, pominju se procesi sekularizacije i revitalizacije religije kao dominantni. U zavisnosti od dominacije jednog ili drugog procesa formira se i odnos religije i univerziteta. On nije statičan, niti jednoznačan, kao ni evolucionisti. U ovom tekstu želimo da napravimo osvrt na tok ovog procesa pod uticajem sekularizacije u drugoj polovini XX veka, kao i na učinak trenutnih revitalizujućih procesa. Posebna pažnja biće posvećena odnosu religije i univerziteta u današnjoj Srbiji, koji uprkos odvojenosti crkve i države, dobro odslikava aktuelne društvene procese reflektujući se na mnoge aspekte univerzitetskog obrazovanja.

Кључне речи: religija, sekularizacija, revitalizacija religije, univerzitet, Srbija

1. Nova društvena relevantnost religije

Nakon perioda u kome su se u drugoj polovini XX veka odvijali sekularizacijski procesi u društvu, sadašnje stanje religije u svetu se može opisati sintagmom – revitalizacija religije. Ovako generalna ocena ne može se primeniti na sva savremena društva, jer su sekularizacijski učinci bili vrlo različiti u različitim delovima sveta. Sekularizacija je proces koji se vezuje uglavnom za razvijena društva na Zapadu, međutim, i među ovim društvima postoje značajne razlike. Teorijska debata koja se bavi ovim problemom jeste jedna od glavnih u savremenoj sociologiji re-

¹ Urađeno u okviru projekta Tradicija, modernizacija i nacionalni identitet u Srbiji i na Balkanu u procesu evropskih integracija (179074), koji realizuje Centar za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta Univerziteta u Nišu, a finansira Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije.

ligije. Neki teoretičari smatraju da je i dalje dominantan proces sekularizacije, dok je Piter Berger jedan od tvorca sekularizacijske teorije zaključio da je sekularizacijsku teoriju demantovala društvena realnost i da je teorija revitalizacije religije ona koju sada treba graditi. Neki od teoretičara poriču da je sekularizacije ikada i bilo zagovarajući teoriju o "bezbožničkoj prošlosti" i tvrdeći da su ljudi uvek jednako bili nereligiozni ili religiozni.

Učinci sekularizacionih procesa se, svakako, u sociologiji religije mogu meriti posmatranjem određenih indikatora religioznosti. Jedan od najvažnijih jeste broj aktivnih vernika u religijskim organizacijama. Da bismo pokazali da dolazi do revitalizacije religije, moramo ustanoviti neke od procesa, poput rasta vernika u odnosu na ateiste i nereligiozne, kao i intenzifikaciju religijske prakse. Sekularizacijski i desekularizacijski procesi su, ipak, mnogo kompleksniji i odnose se na odnos religijskih i svetovnih institucija. Teoretičari ih prepoznaju kroz proces diferencijacije religijskih i nereligijskih institucija i racionalizaciju svetovnih institucija ili obrnuto dediferencijaciju i ponovno spajanje društvenih i religijskih institucija. Ovu oblast društvenog delovanja religije mnogo je teže meriti i dijagnosticirati. Često se govori o klerikalizaciji ili sekularnosti pojedinih društava bez jasnih argumenata u prilog jednoj ili drugoj tvrdnji.

Teoretičari su dugo smatrali da će evolucija društva dovesti do "rašćaravanja sveta" (Maks Veber), to jest do povlačenja religije u privatnu sferu, i ne samo to, već i do slabljenje religije uopšte, pa i do njenog gubljenja. Religija će postati nevidljiva (Lukman). Marksisti, prosvetitelji, teoretičari sekularizacijske teze, dokazivali su da će razvoj nauke i tehnike, modernizacija, industrijalizacija, nužno dovesti do sekularizacijskih procesa. Različiti su razlozi koje su smatrali uzrokom ovih procesa, ali su su prevdđali slabljenje društvene uloge religije kao jedan važan korak u procesu sekularizacije.

Sekularizacija se može prepoznati kao proces koji se odvija na više nivoa – na nivou religioznosti pojedinca, na nivou samih religijskih zajednica i na nivou društva. Na nivou društva sekularizacija se prepoznaje kroz pomenutu diferencijaciju religijskih i svetovnih institucija. "Za ostvarivanje pravde i boljih uslova života ljudi se okreću političkim institucijama i procesima, a ne crkvi i životu posle smrti. Od države se očekuje da pruži pomoć onima kojima je potrebna. Crkva gubi svoju obrazovnu ulogu, a s njom i moć da širi svoje poruke i uticaj." (Hamilton, 2003,330) Slično konstatuje i Bruse (Bruce) u svojoj knjizi *Good is dead, Secularization in the West* „Obrazovanje, zdravstvo, socijalni rad i socijalna kontrola, sve je jednom bilo u domenu religijskih institucija, sada imamo specijalizovanu instituciju za svaku oblast." (Brus, 2002, 8) Razvoj nauke i tehnike – racionalizacija je nužno povezana sa sekularizacijom, to jest uslovljava je. "Svakako je tačno da razvoj nauke doprinosi slabljenju religije. Ostvarivši prevlast i postavši osnova mnogih oblasti života, nauka je automatski dovodila u pitanje verske poglede na svet." (Hamilton, 2003,332)

Sekularizacija i desekularizacija univerziteta jeste sigurno jedan od važnih indikatora pominjanih procesa. Iako su mnogi univerziteti pri svom osnovanju ve-

zani za različite religijske tradicije, danas se njihovi programi ne mogu razlikovati, niti se može prepoznati religijska tradicija iz koje potiču. I u ovoj oblasti je dolazilo do specijalizacije u pogledu uloga koje institucije imaju u društvu, u ovom slučaju visoko obrazovanje postaje mesto gde se pre svega stiče znanje, izvode istraživanja i priprema za buduće profesije. Čak se i u Americi, koja je uprkos modernizaciji i nekim aspektima sekularizacije zadržala kontinuirano visok nivo religioznosti, „takođe odvijao ovaj proces uspostavljanja „sekularne atmosfere“ na univerzitetima“, „religija je otpala, dok je Amerika žurila u modeno društvo“ (Laurence, 1999). Savremeno visokoškolsko obrazovanje, u drugoj polovini XX veka, doživelo je snažne sekularizacijske procese. Osnovna odlika modernog društva na osnovu stanovišta Maksa Vebera jeste racionalizacija i on je primećuje i u razvoju univerziteta. – „Vaspitne ustanove na evropskom kontinentu, naročito one više po rangu — univerziteti, tehničke velike škole, trgovačke akademije, gimnazije i druge srednje škole — nalaze se pod dominantnim uticajem potreba za onom vrstom obrazovanja koja je sve više neophodna modernoj birokratiji — stručno školovanje i sistem stručnih ispita.“ (Đurić, 1964,376)

No, kako saznajna funkcija nije jedina, niti ključna funkcija religije, religija opstaje u svetu osmišljavajući ljudski život, kompenzirajući njegove nedostatke, ali i organizujući njegov društveni prostor, kroz novu društvenu i političku relevantnost koju popirima danas, tvrde teoretičari evidentirajući savremene procese koji se odvijaju u društvu (Casanova, Habermas). Grejs Dejvi, ugledna sociološkinja religije, zaključuje da, uprkos predviđanjima, možete biti „moderni i religiozni u isto vreme“². Religija jača kroz različite forme pojavljivanja, koristeći globalizacijske procese da širi svoj uticaj bilo u fundamentalističkoj bilo ukosmopolitskoj formi (Luman).

Nova politička relevantnost religije donosi novi uticaj i na obrazovne procese, pa i na univerzitet. Univerzitet ne može ostati imun na politička kretanja. (Videti šire Good:2001) Ovaj uticaj se može analizirati kroz više aspekata: religioznosti studenata, uticaj religioznosti studenata na njihov uspeh u studiranju, volonterski rad studenata. (Shekart:2007) Uticaj povećane religioznosti može imati pozitivne i negativne posledice po procese koji se odvijaju u savremenom univerzitetu -fundamentalističke tendencije se mogu negativno odraziti na mnoge aspekte univerzitetskog obrazovanja, ali i atmosferu i procese koji se odvijaju na univerzitetima.

Desekularizacija ili revitalizacija religije dokumentovana je mnogim sociološkim istraživanjima i na polulaciji Srbije. Podrobniji prikaz nivoa i tipova religioznosti koji se pojavljuju na ovom prostoru zahtevala bi kompleksnu analizu³, ali najopštije možemo izneti ocenu da se revitalizacija religije može prepoznati

² Živu debatu o odnosu tradicionalnog, modernog i postmodernog društva i religije ne možemo otvarati na ovom mestu

³ Neki podaci se mogu pronaći u publikacijama JUNIRA – Danijela Gavrilović 2009 *Revitalization of religion, theoretical and comparative approaches*, Niš: JUNIR, i Blagojević, Mirko, Todorović Dragan. 2011. (ed.) *Ortodoxi from an empirical perspective*, Niš: JUNIR.

i u pogledu porasta konfesionalnog izjašnjavanja⁴, religioznosti, intenzifikacije religijske prakse, pa i dediferencijacije religijskih i svetovnih institucija. Pomenu- ta istraživanja pokazuju da je u Srbiji u najvećoj meri prisutna tradicionalna re- ligioznost koja se ogleda u slavljenju velikih hrišćanskih praznika i krsne slave, dok je nivo religijske prakse (molitva, posećivanje crkve, čitanje verske literature, učestvovanje u dobrotvornim akcijama) (Gavrilović, Jovanović:2011) relativno ni- zak. Kada govorimo o političkoj relevantnosti religije u Srbiji, moguće je pronaći mnoge pokazatelje koji govore u prilog ovoj tezi. „Iako je Srbija sekularna država, u kojoj je princip odvojenosti crkve od državepropisan važećim Ustavom, i uz to multietnička i višekonfesionalna zajednicau kojoj skoro trećinu stanovnika čine manjine, „predstavnici države trudese da poštovanje prema Crkvi iskažu svojim prisustvom na verskim skupovima,sastancima između državnih i crkvenih prvaka na kojima se razmenjuju mišljenjao najrazličitijim pitanjima, uključujući i ona koja (bar u sekularnoj državi) nepadaju u domen delatnosti Crkve.“ (Radić, 2010, 111) Ovakva atmosfera „nove simfonije“ utiče i na položaj univerziteta u savremenom srpskom društvu.

2. Religija kao predmet naučnog proučavanja-sumnja o nesumnjivom

Sve dok se povinujemo logičkoj strogosti prihvatljivoj u naučnom istraživanju, nema Božjih tragova koji se mogu nepogrešivo otkriti u svetu, nema ničeg što bismo sa sigurnošću mogli prepoznati kao Njegove znakove.

Lešek Kolakovski

Iako su religija i univerziteti duboko povezani od trenutka nastanka univer- ziteta pod okriljem religije, ipak je religija postala predmet naučnog proučavanja relativno kasno. Prve univerzitetske katedre za proučavanje religije su ustanovlje- ne krajem XIX veka. U drugoj olovinu XX veka religija postaje vrlo aktuelan pred- met proučavanja mnogih nauka. Traganje za njenom suštinom postaje multidisciplinarno. Oformljuje se čitav niz posebnih disciplina koje se bave religijom kao svojim predmetom.

Zaslugom nemačkog naučnika Fridriha Maksa Milera (Miler) osnivaju se ka- tedre na univerzitetima koje se bave religijom u poslednjoj četvrtini XIX veka. U drugoj polovini XX veka otvaraju se katedre, drže kursevi i predmeti u vezi sa re- ligijom (Šire Patridž, 2009). Sociologija religije, psihologija religije, antropologija religije, istorija religije pripadaju porodici nauka koje za svoj predmet proučava- nja imaju religiju. Svaka od ovih disciplina pokušava da iz svog specifičnog ugla, tretirajući religionost kao fenomen primeren ljudskoj vrsti, religioznost pojedinca

⁴ Zanimljiv fenomen se uočava u analizi podataka iz Srbije, razlika između konfesionalnosti i religioznosti, upravo u skladu sa tezov o „pripadanju bez verovanja“, naime ljudi se izjašnjavaju kao pravoslavci uzimajući to kao pokazatelj etničke pripadnosti, dok to ne uključuje nužno religioznost.

ili društvene uslove nastanka religije i posledice njenog delovanja, odgovori na pitanja koja se postavljaju u vezi sa prirodom ovog kompleksnog fenomena. Nauka ne redukuje religiju na fenomen koji se u potpunosti može istražiti naučnim sredstvima.

Naučni pristup religiji koji se gaji na univerzitetima što kroz izučavanje religije, što kroz poučavanje o religiji otvara čitav niz pitanja. „Istinitost ili neistinitost religijskih verovanja, autentičnost ili moralna vrednost religijske prakse retko su tema proučavanja antropologa, čiji je glavni cilj da dokumentuju ono što ljudi misle i čine, a ne da odrede u šta treba da veruju ili kako da se ponašaju.” (Bovi, 2009, 19) Ovde se govori o važnom pitanju vrednosne neutralnosti, koja je posebno na ispitu, kada se bavimo „svojom” ili „tuđim” religijama. Naučno proučavanje religije ima indikativan, a ne normativan karakter. Ako se radi o verniku – naučniku, može li on biti dovoljno objektivn u proučavanju religijskih fenomena. Može li staviti svoja religijska uverenja u zagrade i na isti način proučavati svoju, tuđinsku religiju ili ateizam. Još jedno od važnih pitanja koja se otvara u vezi sa naučnim proučavanjem religije jeste pitanje insajdera i autsajdera (Isto, 16.) Naime, javlja se dilema da li moguće da neko ko je ateista razume i proučava religiju? U okviru nekih religijskih zajednica razvija se proučavanje religije iz ugla pojedinih naučnih disciplina – pastoralna sociologija na primer.

2.1. Dve slike sveta – znati i verovati

Nauka i religija imaju saznavnu funkciju. Jačanje nauke slabi ulogu religijskog znanja i istina. U nekim tekstovima može se naići čak i na sintagmu rat nauka–religija. Ovo je bio osnovni argument onih teoretičara koji su sekularizacijske procese povezivali sa razvojem nauke i tehnike (Brajan Vilson). Sark ironično piše: „ Implicitno u mnogim slučajevima, eksplicitno u većini, jeste da od svih procesa modernizacije, razvoj nauke jeste onaj koji zadaje smrtni udar religiji” (Starke, Finke, 2006:61)

Nemogućnost nauka da da odgovore na konačna pitanja ljudskog života, nastanka čoveka, čine religijsko znanje živim i potrebnim i danas, uprkos enormnom napretku nauke. Bog popunjava praznine, tamo gde nauka nailazi na kariku koja nedostaje.

Sve naučne discipline u skladu sa svojom prirodom pokušavaju da otkriju prirodu religijskog fenomena svesne da duboku tajnu religijskog iskustva ne mogu da objasne, niti težeći ka tome. „Veruje se da je religiozno znanje najviši oblik znanja koji potiče od samog božanstva (otkrovenje) i omogućava čoveku da jasno razlikuje dobro od zla. I sama mogućnost saznanja je dar božji, „mudrost koja dolazi odozgo”, a ona se postiže molitvom i vršenjem svetih tajni. Saznanje je širi pojam od razumskog (teorijskog, logičkog, naučnog, bezličnog, racionalnog) saznanja i izražava životni i lični odnos.” (Šušnjić, 1998: 362) Naučno saznanje nije viši oblik znanja u odnosu na religijsko, radi se jednostavno o drugačijem pristupu stvarnosti. Ako se vratimo Kantu, mogli bismo da kažemo da nauka odgovara na pitanja u delokrugu onoga „šta mogu da znam”, dok je religija kao što sledi i iz

prethodnog citata ključni igrač pri pitanjima iz oblasti „šta treba da radim“. „Religiozni način gledanja na svet, institucije bogoslužjenja, verovanja, nikada ne potiču od analitičkog razmišljanja i ne potrebuju nikakve „dokaze“ o svojoj istinitosti, osim ako su napadnuti sa racionalnog stanovišta. Logos je u religiji defanzivno oružje. Izvesnost vernika nije izvesnost matematičara. (Kolakovski, 1992:56)

Svaka od nauka koje se bave religijom ograničena je pitanjima koja u vezi sa religijom postavlja i odgovorima koje daje. „Jedan istraživač je zreo u svojoj nauci kada postane svestan moći i nemoći svoje nauke, to jest njene metode.“ (Šire Šušnjić, 87) Naravno da to ne isključuje mogućnost religioznosti samog naučnika. „Bez sumnje ništa u nauci ne sprečava fizičara da veruje u Boga, i njegova vera može naći psihološko ohrabrenje u njegovim razmišljanjima o zamršenoj mašineriji Prirode; pa ipak on nema pravo da ovo verovanje vidi kao objašnjavaću hipotezu u naučnom smislu, a još manje kao logički zaključak izveden iz fizičke teorije, niti je on, time što je fizičar, nužno spremniji da se uhvati u koštac sa pitanjem o Bogu.“ (Kolakovski, 65) Odricanje samosvojnosti religijskim fenomenima predstavljalo bi redukcionistički pristup proučavanju religije. „religijski stavovi imaju svoj unutrašnji smisao i značenje i otuda i samosvojnost koja odoleva redukcionističkim pristupima.“ (Hamilton, 2003, 24) Sociolog Robert Belah (Bellah) smatra da religijski simboli nisu objektivni i zražavaju osećanja, vrednosti i nade vernika. Ti simboli izražavaju svojevrсну stvarnost, ali se ne mogu svoditi na empirijski nivo. Po njemu religija je stvarnost *sui generis*. Postoje aspekti religije koji imaju empirijski ekvivalent i oni mogu biti predmet sociološkog proučavanja, ali i oni koji nadilaze ovu vrstu pristupa religiji kao predmetu proučavanja.

2.2. Sociološko proučavanje religije

Sociolog religije ne pita da li prinošenje žrtve ima smisla, već kakav smisao ima prinošenje žrtve za grupu ljudi koja prinosi žrtvu svome božanstvu.

Đuro Šušnjić

Sociologija religije ne može da uspešno proučava religiju u svim njenim aspektima. Sociolog religije se i ne trudi da odgovori na pitanja poput onih: „Da li bog postoji?“ Neka važna pitanja, možda i najvažnija u religiji, nisu podatna naučnom proučavanju uopšte, pa ni sociološkom. Sociologija i ne pretenduje da daje odgovore na takva pitanja, kako je ona nauka lišena vrednosti (Veber), ona i ne procenjuje koji je bog bolji i kom se bogu treba prikloniti.

Sociologija je nauka o onim posledicama religije koje nisu religijske, nego društvene. Rukovođeni svojom religioznošću, ljudi oblikuju svoje društveno ponašanje na specifičan način. Upravo taj međuodnos jeste rodno mesto sociologije religije. Društvo i religija koja u njemu postoji se uzajamno odredjuju, ali tu nije reč o determinizmu, već o „uzajamnom podržavanju“ (Inglehart) Naime, to u kakvom društvu postoji određuje neke aspekte religije, kao i što religija može u određenoj meri oblikovati društvo. „U meri u kojoj religija izaziva društvene posle-

dice, u toj meri ona postaje predmet sociološkog istraživanja. I obrnuto je istina: u meri u kojoj društvene promene izazivaju promene u religijskim iskustvima, verovanjima i ponašanju, one su od interesa za sociologiju religije." (Šušnjić, 88)

Teoretičari govore o „metodološkom agnosticizmu“ kao polaznoj osnovi u sociološkom proučavanju religije. „Taj metod konstatuje da nije niti moguće, niti nužno da se određuje da li su verovanja istinita ili lažna da bi se ona sociološki proučavala... Uslovi prihvatanja ili odbacivanja religioznih verovanja i praksi, koji odlučuju o njihovom širenju i uticaju koji imaju na ponašanje i na društvo, mogu se istraživati bez prethodnog određenja njihove istinitosti ili lažnosti." (Hamilton, 2009: 23) Savremena sociologija religije napušta tradicionalno kritički stav prema saznanom statusu tj. istinitosti religijskih dogmi.

Teoretičari koji se bave prirodom sociološkog bavljenja religijom postavljaju pitanje da li bavljenje sociologijom može uticati na religijska uverenja? „Empirijsko proučavanje religije u njenom društvenom kontekstu izazov je i za vernike i za one koji to nisu. Na naše stavove prema ispoljavanjima religijskih uverenja ne može, a da ne utiče otkriće da postoje određeni odnosi između religijskih uverenja i društvenih i psiholoških faktora, ali taj uticaj može da se ispolji na više različitih načina." (Hamilton, 2003, 27)

2.3. Religija na univerzitetu – nauka i pouka

Bilo da je neka stvar greška ili ne – ona je greška u određenom sistemu, baš kao što je nešto greška u određenoj igri, a ne u nekoj drugoj.

Ludvig Vitgenštajn

Prvi univerziteti nastaju u okrilju religije. Savremeni univerzitet je bio zajedno sa ostalim elementima društva doživeo sekularizaciju, diferencijaciju i racionalizaciju u procesu stvaranja modernog društva. „Nasuprot pojmu univerziteta, shvaćenom kao korporacija fakulteta, koji je nastao sredinom 12. veka, većina istraživača smatra da je ideja univerziteta istorijski novijeg datuma i da se o njoj u savremenoj filozofiji raspravlja nešto više od dva veka." (Lolić, 2006:115) Medicinski fakultet je brinuo o telesnom životu, Fakultet veština o političkom životu, dok je Teološki fakultet bio zadužen za božanski život i dominirao je univerzitetskim životom. Kopernikanski obrt u tumačenju uloge i značaja univerziteta, kao i pojedinih fakulteta unutar njega utiče na Kantovo stanovište: „Prema umu bi se dakle našlo obično prihvaćeno rangiranje među fakultetima; naime prvo teološki, zatim pravni i napokon medicinski fakultet. Prema prirodnom instinktu naprotiv bio bi čoveku lekarnajvažniji muž, jer mu ovaj produžuje njegov život, nakon toga najpre onaj koji je upućen u pravne stvari, kojimu garantuje da će sačuvati ono što je slučajno Njegovo, a tek bi se na kraju (gotovo samo kad dođe umiranje), iako se doduše radi o blaženstvu, tražio sveštenika; jer i on nam, ma koliko i slavio sretno blaženstvo budućeg sveta, ipak, budući da ništa od njega pred sobom ne vidi, čežnjivo želi, da ga lekar u ovoj dolini suza još uvek neko vreme održi." (I. Kant, 1991,

37.) Univerzitet i njegova uloga do današnjeg dana ostaje polje borbi različitih koncepcija i ideologija.

Uporedo sa pokušajima da u XIX veku počne da se razvija moderna srpska država javljaju se i začeci visokoškolskog obrazovanja. Prevođenjem Visoke škole u Univerzitet sa tri fakulteta, Srbija 1905. dobija prvi – Univerzitet u Beogradu. Otvaranje Bogoslovske fakulteta pri univerzitetu otvorilo je mnogobrojne dileme i polemike. Jedan od važnih aspekata debate jeste, i pored uviđanja nesumnjivog značaja hrišćanstva za razvoj Evrope, rezerva zbog konfesionalnog pristupa hrišćanstvu - „otvaranje teološkog fakulteta pri univerzitetu ne odgovara potrebama modernog univerziteta koji se mora čuvati od konfesionalnih obeležja.”⁵

Na prostoru ex-Jugoslavije i sada Srbije, postoji tradicija sekularnog univerziteta koja je u periodu socijalizma učvršćena. Ova tvrdnja o sekularnom univerzitetu može da važi u slučaju neprihvatanja koncepcije po kojoj se i ideologije mogu smatrati svetovnim religijama. „Izgradnju visokoškolskih ustanova, kao jednog od ključnih uslova modernizacije države i društva, pratile su brojne prepreke koje su najčešće bile materijalne prirode, ali su i sukobi i neslaganja naučne i političke elite oko različitih koncepcija univerziteta i shvatanja obrazovne, naučne, vaspitne i društvene uloge najviših obrazovnih ustanova usporavala brži razvitak visokog školstva u Srbiji.” (Lolić, 2006) U periodu tranzicije dešava se važna promena, Pravoslavno bogoslovski fakultet postaje ponovo deo Univerziteta u Beogradu. Drugi element koji bi se mogao smatrati desekularizacijskim na univerzitetima u Srbiji jeste pokušaj da se razlika u racionalnom i religioznom pristupu određenim fenomenima i temama umanji ili čak izbrise. Ova pojava je naročito izražena u okrilju društveno-humanističkih nauka. Na ovom mestu treba se setiti pomenutih nalaza o konfesionalnosti srpskog stanovništva, povezivanja religijske i etničke identifikacije, što rezultira instrumentalizacijom svetovnih institucija, ne samo u ime religije, već i u ime nacije.

3. Uloga savremenog univerziteta u društvu

Univerzitet je institucija koja nakon svog nastanka vrlo brzo postaje važan društveni činilac povećanjem broja nastavnika i studenata, ali i njihovim kvalitetom i intelektualnim kapacitetima. Veoma rano u istoriji razvoja univerziteta postavlja se pitanje njegove nezavisnosti – autonomije. „U gradovima u kojima nastaju univerziteti počinju dobijati na snazi zahvaljujući brojnosti pojedinaca koji ulaze u tu korporaciju i njihovim kvalitetima, pa se crkvene, ali i svetovne vlasti počinju brinuti zbog narastajućeg društvenog značaja i moći univerzitetske korporacije, koja nezavisnost najprije stiže u odnosu na crkvenu vlast, ali i u odnosu

⁵ Citat iz publikacije Radovan Kazimiroviæ: Bogoslovski fakultet srpskog univerziteta, Štamparija „Merkur, Beograd, 1913. str. 32. u kojoj je prikazana ova kompleksna debata, navedeno prema Lolić, Marinko.2007. Stvaranje beogradskog univerziteta i sporovi oko Teološkog fakulteta, Filozofija i društvo, 2

na kraljevske i komunalne vlasti. (Popović, 2008,99) Pomenutu autonomiju univerzitet je najteže ostvario upravo u odnosu na Crkvu, ali i svetovnu vlast. U razvojnom procesu formiraju se dva tipa univerziteta: teološki i građanski. Evropski model univerziteta⁶ pretpostavlja postojanje države kao garancije nezavisnosti univerziteta. Proces zadobijanja autonomije univerziteta i dalje traje. Danas univerzitet nije oslobođen mnogih faktora koji narušavaju njegovu autonomiju. Uticaja religije se može prepoznati, ali i svetovnih vlasti, pa i tržišta. Tržište naročito utiče na koncepciju američkih univerziteta, ali kroz tranziciju postaje važan faktor funkcionisanja univerziteta u Srbiji, takođe.

Univerzitet u Srbiji, uprkos svim kritikama koje se izriču na njegov račun, ima značajnu društvenu ulogu u sferi obrazovanja, u sferi razvoja nauke, ali i u određivanju „duhovne atmosfere“ društva. Njegova društvena uloga je mnogo šira od prenošenja znanja i razvoja nauke, upravo zato što univerzitet predstavlja duhovno središte i stecište najintelektualnijeg dela jedne države – profesora, naučnika i studenata. Studenti su, kako je još Alen Turen ocenjivao, značajna društvena snaga sa kojom se mora ozbiljno računati. Zato svako ko želi da kontroliše odnose moći u društvu mora da ima univerzitet za svog saveznika i zato je univerzitet poprište ideoloških borbi u čitavoj istoriji razvoja ove institucije u Srbiji, kao i u svetu.

Zaključna razmatranja

Savremeni univerzitet odražava sliku savremenog društva. U periodu dominantnih sekularizacijskih procesa ova institucija doživljava diferencijaciju u odnosu na svoje religijske korene, ali povećana uloga religije u društvu i njena relevantnost u javnom prostoru čini da i univerzitet ponovo bude mesto gde religija aktivno egzistira na mnoge načine. Savremeni srpski univerzitet nije izuzetak. Univerzitet je važna društvena institucija i kao takva polje ideoloških borbi. Nakon pola veka carovanja ideologije na univerzitetima u periodu socijalizma, revitalizacija religije koja je pokazana kao prisutna u Srbiji (analizama u brojnim sociološkim istraživanjima), dovodi do određenog stepena dediferencijacije univerziteta i religije. Ovaj proces se ogleda u uključivanju teološkog fakulteta u sastav univerziteta, ali nisu nepoznati i slučajevi nedovoljno izdiferenciranog pristupa pri obradi određenih tema – što nastavnih, što naučnih u pogledu pristupa – nauke i pouke. Ovaj tekst nema za cilj da sugeriše koja je vrsta znanja (religijsko ili naučno) superiornija, ima za cilj da tvrdi da su ovo različiti odnosi prema svetu. Za autonomiju univerziteta koji neguje nauku kao sumnju i kritiku važna je diferencijacija u odnosu na religijske institucije.

⁶ Više o procesu sticanja autonomije univerziteta u tekstu Popović, Mirjana, 2009, Razvoj univerziteta od ideje do institucije – sociološki aspekti, Sociološka luča, 2008, II/2

Literatura

- Acquaviva, Sabino, Enco Pace. 1996. *Sociologija religija: problemi i perspektive*, Zagreb: Socaeties.
- Bovi, Fiona, 2009. Antropologija religije U Patridž Kristofer, *Religije sveta*, Beograd: Mladinska knjiga, 19–31.
- Bruce, Steve. 2002. *Good is dead, Secularization in the West*. Blackwell Publishers.
- Casanova, Jose, 1994. *Public Religion in the Modern World*. The University of Chicago Press.
- Cvitković, Ivan. 2004. *Sociologija religije*. Sarajevo: DES.
- Davie, Grace, 2007. *The Sociology of Religion*. SAGE Publication.
- De Ridder –Simoens Hilde (ed.), *A historie of the University in Europe*, Cambridge University Press.
- Howard Ecklund, Elaine, 2007. Religion and Spirituality among University Scientists, dostupno na religion.ssrc.org/reforum/Ecklund.pdf (21. 2. 2012)
- Đurić, Mihajlo, 1964. *Sociologija Maksa Vebera*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Gavrilović, Danijela. 2008. *Moral i religija u savremenom društvu*. Niš: Filozofski fakultet.
- Gavrilović, D., Jovanović, M. 2011. Orthodoxy in The Function of Social Capital in Contemporary Serbia – A Turn Towards The Future or a Return To The Past, 139-150, in: Blagojević, Mirko & Todorović Dragan (eds) *Orthodoxy From an Empirical Perspective*, Belgrade: Institute For Philosophy and Social Theory, Niš: YSSSR.
- Good, Graham, 2001. *Humanisam betrayed: Theorie, ideology and culture in the contemporary university*. McGill-Queen's University Press.
- Hamilton, Malkom. 2003. *Sociologija religije*. Beograd: Clio.
- Hamilton, Malkom. 2009. Sociologija religije. Patridž Kristofer, *Religije sveta*, Beograd: Mladinska knjiga, 23–25.
- Helaas, Paul, 1998. *Religion, Modernity and Postmodernity*. Blackwell Publishers.
- Habermas, J. 2006. 'Religion in the public sphere.' *European Journal of Philosophy* 14(1), 1–25.
- Jacobsen, H. R, Jacobsen, D. 2012. *No more invisible: Religion in University Education*. Oxford University Press.
- Kant, Imanuel. 1974. *Um i sloboda*. Beograd: Ideje.
- Kohlbrener, B: Religion and higher Education: An historical perspective, dostupno na <http://www.jstor.org/stable/367639> (21. 2. 2012.)
- Kolakovski, Lešek, 1992. *Religija*. Beograd: BIGZ.
- Laurence, Peter, 1999. Can Religion and Spirituality Find a Place in Higher Education? Dostupno na www.wellesley.edu/relife/transformation/CanReligionandSpirit.doc (21. 2. 2012)
- Lolić, Marinko. 2006. Univerzitet i nauka u Srbiji u kontekstu evropskih integracija, u *Filozofija i društvo*, 3, 115-126.
- Lolić, Marinko. 2007. Stvaranje beogradskog Univerziteta i sporovi oko Teološkog fakulteta 1905–1920. *Filozofija i društvo*, 18/2, 121–149.
- Patridž, Kristofer. 2009. Fenomenologija i nauka o religije, u *Religije sveta*, Beograd: Mladinska knjiga.
- Popović, Mirjana. 2009. Razvoj univerziteta od ideje do institucije – sociološki aspekti. *Sociološka luča*. 2008, 11/2, 98–105.

- Radić, Radmila. 2011. Pripadanje bez verovanja i poznavanja. *UNovosti iz prošlosti – Znanje, neznanje, upotreba i zloupotreba prošlosti*, uredio Vojin Dimitrijević, 107–26. Beograd: Beogradski centar za ljudska prava.
- Sherkat, Darren, E. 2007. Religion and Higher Education: The Good, the Bad, and the Ugly, dostupno na religion.ssrc.org/reforum/Sherkat.pdf (21. 2. 2012.)
- Vukomanović, Milan. Religion education as a challenge to religious freedom in Serbia, Paper presented at the international conference "Religion in Schools: Problems of Pluralism in the Public Sphere" Kotor (Montenegro). 22–24 April 2005. dostupno na kotor-network.info/papers/Kotor2004/Challenges.Vukomanovic.pdf (21. 2. 2012)
- Šušnjić, Đuro, *Religija I i II*. Beograd: Čigoja.

Danijela Gavrilović

RELIGION AND MODERN UNIVERSITY

Modern university shares the fate of the modern society, all processes which take place within the modern society influence the state present at modern universities. However, the university is not a passive receiver of social influences, but actively affects social events and shapes social processes. Religion is an important agent in social processes as a part of culture and collective consciousness. It has played different roles throughout history in relation to university education. When we speak of religion in sociology today, the processes of secularization and revitalization of religion emerge as dominant. Depending on the domination of the former or the latter, the relationship between religion and university is formed. It is not static, nor unambiguous, nor evolutionary. This paper reviews the course of this process under the influence of secularization in the second half of the 20th century, as well as the effects of current revitalizing processes. Special attention will be drawn towards the relationship between religion and university in modern Serbia, which, despite the separation of church and state, describes the current social processes well, reflected at various aspects of university education.